

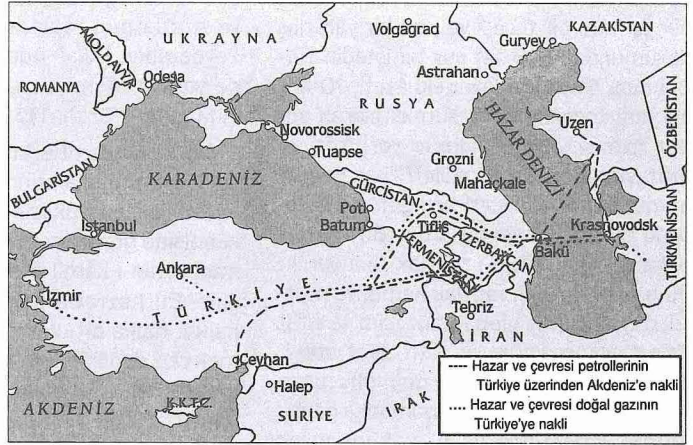
sesi vardır. Komşularına oranla en düşük rezervler bu ülkede bulunmaktadır. Potansiyel ve ispatlanmış petrol rezervleri 1 milyar varil, ispatlanmış gaz rezervleri 2.1 trilyon m³, potansiyel rezervler 1 trilyon m³'tür.

Kafkas petrollerini de içine alan Hazar petrolleri, nitelik ve nicelik yönünden Basra körfezi petrolleriyle boy ölçüşebilecek durumdadır. Bu sebeple Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu bölge petrol ve gazlarını kendi eksenlerine çekmeye çalışmaktadır. 2010 yılında bölgede üretilen petrol miktarı 120 milyon ton / yıl olarak tahmin edilmektedir.

Dünyada petrol sanayiinin ilk kurulduğu bölgelerden olan Kafkasya'da kısmen eski hatların yer aldığı bir boru hattı sistemi mevcuttur. Kafkasya, Hazar ve Orta Asya'da üretilen ham petrolün ancak yarısı bu sistemle taşınabilmektedir. Geriye kalan kısmın dünya petrol pazarına ulaştırılması için Baltık denizi, Dostluk (Drujba) hattı, Karadeniz, Akdeniz taşıma güzergâhı alternatifleri bulunmaktadır. Bunlardan ilk üçü Rusya Federasyonu'nun teklifleridir. Rusya Federasyonu üç taşıma güzergâhı sunarak bir esneklik görüntüsü vermekle beraber bölgede tesir ve hâkimiyetini artırma amacına ulaşmadaki katılığını da sergilemektedir. Her biri ayrı sakıncalara sahip bu alternatiflerin ortak özelliği, ham petrolün Rusya Federasyonu'nun kontrolü altında taşınmasıdır. Bu sayede Rusya bölgesinde hâkimiyetini pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

Hazar denizinin önceki statüsü, Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan 21 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli iki antlaşma ile belirlenmişti. 1921'de imzalanan antlaşmanın 11. maddesiyle İran'ın Hazar denizinde bir filo kurma yasağı kaldırılmıştı. Bu madde, İran'a ve Rusya'ya denizcilikte ve filo kurmada eşit haklar sağlıyordu. 1940 antlaşması, iki ülke arasında denizcilik alanında bazı yaptırımların uygulanmasını gündeme getirdi. Sovyetler Birliği'nin talebiyle anlaşmaya, her iki tarafa ait gemilerde veya limanlarda üçüncü bir ülkenin vatandaşlarının çalıştırılmamasına dair maddeler konuldu. Bu antlaşmada Hazar için "Sovyet-İran denizi" tabiri kullanılmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'a komşu yeni devletler ortaya çıktı. Bu durum, yeni kurulan devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasî bağımsızlığını tehdit eden 1940 antlaşmasının yenilenmesi ihtiyacını doğurdu. Bu amaçla 1992'de Tahran'da Hazar denizinde kıyısı bulu-

Hazar gaz ve petrollerinin nakli ile ilgili bir proje

nan devletlerin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Toplantıda İran'ın sunduğu Hazar Denizi İşbirliği Organizasyonu (CASCO) teklifi bölge devletleri tarafından olumlu karşılandı. Bundan sonra ikili veya çok taraflı olarak gemicilik, balıkçılık ve deniz kaynaklarının kullanımı gibi meselelerin çözümünde ilerleme sağlayan planların sunulduğu toplantılar yapıldı. Mayıs 1995'te Almatı'da gerçekleştirilen, ilgili devletlerin dış işleri bakanlarının katıldığı toplantı Hazar denizinin hukukî statüsünün belirlenmesinde bir dönüm noktası oluşturmuş, daha sonra aynı amaçla Tahran ve Almatı'da toplantılar düzenlenmiştir.

Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalar da kıyı devletleri ikiye bölünmüştür. Hazar'ın bir deniz olduğunu savunan Azerbaycan ve Kazakistan, deniz yatağının bölünmesi konusunda 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanmasını istemektedir. Diğer taraftan Rusya Federasyonu Hazar'ın bir göl olduğunu ve göllerle ilgili milletlerarası kuralların uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu kurallara göre kıyıdaş olmayan bir ülke Hazar'da bir alan talep edebilecek ve gölle ilgili bütün kararlar beş ülkenin onayı ile gerçekleştirilebilir. Bu statüye göre Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanan çeşitli petrol antlaşmalarını etkili bir biçimde durdurmayı amaçlamaktadır. Bu görüş, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede bulunmasında engel olmak isteyen İran tarafından da desteklenmektedir. İran, Hazar'ın sahil devletlerinin ortak malı olduğunu ve bundan dolayı deniz yatağı kaynaklarının, bütün tarafların katılması gereken görüşmelerde kararlaştırılacak millî sınırlar çerçevesinde araştırılması gerektiğini savunmaktadır. Rusya, 1996 yılında de-

nizin bölünmesi anlayışını benimsemeye başlamış, her bir ülke için 45 millik ekonomik bölgenin tanınması fikrini ortaya atmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi arşivindeki hususi raporlar; D. Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York 1993; a.e.: *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Etik Öyküsü* (trc. Kâmuran Tuncay), İstanbul 1995, tür.yer.; R. Pomfret, *The Economics of Central Asia*, Princeton 1995, s. 35-36, 87-88, 110, 123-124; Atakan Gül – Ayfer Yazgan Gül, *Avrasya Boru Hatları*, İstanbul 1995; M. A. Mert Gökırmak, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu", *Değişen Dünya ve Türkiye* (haz. Faruk Sönmezsoğlu), İstanbul 1996, s. 153-186; Rasul Gouliev, *Petrol ve Politika* (trc. Fatma Eren), İstanbul 1997, tür.yer.; Mehmet Öğütçü, "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı", *Avrasya Etüdları*, 1/3, Ankara 1994, s. 62-99; Turan Aydın, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası", a.e., 1/4 (1995), s. 40-62; A. Cohen, "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", a.e., 1/1 (1996), s. 2-15; M. P. Croissant, "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi", a.e., 1/1 (1996), s. 16-26; a.mlf. – C. M. Croissant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", a.e., 1/1/4 (1997), s. 23-40; Jamshid Momtaz, "The Legal Regime of The Caspian Sea", *Amu Darya*, 1/2, Tahran 1996, s. 199-206.

HAYRETTİN UZUN

HAZARÂT-I HAMS

(حضرَات خمس)

Mutasavvıfların, varlığın beş küllî mertebesini ifade etmek için kullandıkları bir tasavvuf terimi.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ve onu takip eden bazı mutasavvıflara göre Allah'ın isim, fiil, sıfat ve tecellileri sonsuz olduğu gibi bunların mazharları olan kâinat da sonsuzdur. Allah her an zuhûr ve tecellî halinde olduğundan bu zuhûr ve te-

cellîler tekerrür etmemektedir. Kâinat her an yeni bir tecellî ve yeni bir yaratılış durumundadır. "O her gün bir iştedir" (er-Rahman 55/29) meâlindeki âyeti, "O her an yeni tecellîlerle ve sürekli olarak zuhur etmektedir" şeklinde yorumlayan mutasavvıflar, bu tecellîleri "hazarât-ı hams" adını verdikleri beş genel mertebeye (hazret) toplamışlardır. Bu mertebelerin ilkinde "gayb-ı mutlak" adı verilir. Bu hazrette Allah mutlak kemal ve mutlak gayb halinde olup henüz isim ve sıfat dairesine inmediğinden isim, sıfat, tecellî ve taayyün söz konusu değildir. İnsan bilgisinin hiçbir şekilde ulaşamadığı gayb-ı mutlak hazretinde Allah'ın zâtını ancak yine Allah bilir. Bu sebeple gayb-ı mutlak hazretine "hazret-i zât, âlem-i lâ taayyün, amâ-yı mutlak, vücûd-ı mahz, vücûd-ı mutlak, gayb-ı'l-gayb" da denir. "Gayb-ı izâfî" adı verilen ikinci hazret iki kısıma ayrılır. Bu hazretin gayb-ı mutlakla yakın olan kısmına "hazret-i ukûl, hazret-i ervâh, âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, akl-ı evvel, hakikat-ı Muhammediyye, rûh-ı izâfî, âlem-i ahadiyyet, kitâbü'l-mübîn" gibi isimler verilir. Bu mertebeye mücerred ruhlar ve akullar âlemidir. Gayb-ı izâfînin şehâdet âlemine yakın olan kısmı aynı zamanda hazarât-ı hamsin üçüncü hazretidir ki buna "hazret-i misâl, âlem-i vâhiyyet, taayyün-i sâni, tecellî-yi sâni, sidretü'l-müntehâ, âlem-i emr, âlem-i melekût, âlem-i tafsîl" denir. İlk hazretin mukabili olan dördüncü hazret "şehâdet-i mutlak"tır. Bu hazret "âlem-i mülk, âlem-i his, âlem-i nâsût, âlem-i anâsır, âlem-i felekiyyât" gibi adlarla da anılır. İlk üç mertebeye gayb sayıldığından varlık ve kâinat gayb ve şehâdet olmak üzere başlıca iki âlem bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de, "O gaybı da şehâdeti de bilendir" (er-Ra'd 13/9; en-Nahl 16/77; el-Cum'a 62/8) denilmiştir. Mutasavvıflar bu dört hazreti dört denize benzetmişlerdir. Birinci denizin (gayb-ı mutlak) dalgalanmasından ceberût âlemi (gayb-ı izâfî), onun dalgalanmasından melekût âlemi (hazret-i misâl), bu âlemin dalgalanmasından da mülk âlemi (şehâdet-i mutlak) meydana gelmiştir. Beşinci mertebeye, ilk dört hazreti kendinde toplayan "hazret-i câmiâ" mertebesidir. Buna "âlem-i insan" da denir. İnsan önceki bütün âlemleri de içine alır. Nitekim kutsî hadis olduğu rivayet edilen bir sözde (Aclûnî, II, 195) Allah, "Yere göğe sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım" buyurmuştur. Kâinatta bulunan her şeyin insanda bir örneği vardır. Kâinat Allah'ın isim ve sıfatlarının toplamı olduğu gibi kâinatın kü-

çük bir örneği olan insan da Allah'ın isim ve sıfatlarının toplamı olduğundan Hz. Peygamber, "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı" demiştir (Buhârî, "İstîzân", I; Müslim, "Birr", 115, "Cennet", 28).

Allah bu hazretlerin her birinde çeşitli şekillerde tecellî eder. Son hazret olan insan, yüксеle yüксеle bütün hazretlerin kendisine görüneceği bir hale geldiği zaman insân-ı kâmil mertebesine ulaşmış olur. Bu hazretlerden Hakk'a ait olanı halka, halka ait olanı Hakk'a nisbet etmek câiz değildir. Mutasavvıflar hazarât-ı hamse "avâlim-i hamse" de demişler ve bunları a'yân-ı sâbite, ceberût, melekût, mülk ve insan âlemleri şeklinde sıralamışlardır. Zât-ı ilâhiyyeden başlayan zuhûr ve tecellîler kademe kademe aşağıya doğru indiği için bu hazretlere "tenezzülât-ı hams" adı da verilmiştir. Aşağıda olan âlem kendisinin üstündeki âlemin mazharı ve tecellîgâhidir. Meselâ mülk âlemi melekût âleminin, melekût âlemi ceberût âleminin, ceberût âlemi de a'yân-ı sâbitenin tecellî mahallidir. Alttaki âlem üstündeki âlemin aynası gibidir. Alt âlemlerde bulunan her şeyin aslı üstteki âlemlerde mevcuttur. Fakat üst âlemlerde bulunan her şey alttaki âlemlere yansımaz. Bazı şeyler beş hazrette de bulunduğu halde bazıları sadece üst hazretlerde bulunur.

Genellikle beş olarak kabul edilen hazretlerin sayısını bazı mutasavvıflar altıya, bazıları da yediye çıkarırlar. Bosnevî, *Fuşûşü'l-hikem* şerhinde mutlak gayb, ceberûtî ruhlar, mutlak misal, mukayyed misal, his ve insan olmak üzere altı hazret tesbit etmiştir. Burhânî'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele*'sinde ise lâ taayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sâni, mücerred ruhlar, misal, şehâdet ve insan şeklinde yedi hazret sıralanmıştır.

Varlık ve yaratılış görüşlerini hazarât-ı hams nazariyesiyle açıklayan Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve onun yolundan gidenler bu görüşlerini bazı âyet ve hadislerle, özellikle esmâ-i hüsnâ anlayışına dayandırmak istemişler (İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, IV, 250-260), bu hususların nakle dayanıp açıklanması çok zor, akılla açıklanması ise imkânsız olduğundan bu bilgileri keşf metoduyla elde ettiklerini söylemişlerdir. İbn Haldûn "aşâb-ı hazarât" dediği İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârîz, İbn Berrecân ve Ahmed b. Ali el-Bûnî gibi mutasavvıfların bu görüşü filozoflardan aldıklarına işaret eder. Kaynağı ne olursa olsun hazarât-ı hams görüşü, özellikle vahdet-i vücûdu benimsemiş olan muta-

savvıfların varlık, yaratılış ve vahdet-i vücûd nazariyesini açıklamak için dayandıkları vazgeçilmez bir temel düşünce olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "Hazarât-ı hams" md.; *el-Mu'cemü's-şûfî*, s. 323; Buhârî, "İstîzân", I; Müslim, "Birr", 115, "Cennet", 28; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, IV, 250-260, 421; a.mlf., *Fuşûş* (Affî), s. 84; Kâşânî, *Şerhu Fuşûşü'l-hikem*, Kahire 1966, s. 166; a.mlf., *İştilâhâtü's-şûfîyye*, s. 69, 155; Dâvûd-ı Kayserî, *Maîla'hu huşûşü'l-kilem*, Haydarâbâd 1299, s. 148; Saîdüddîn Saîd el-Fergânî, *Meşâriku'd-derârî*, Tahran 1398, s. 31-36, 719; İbnü'l-Hatib, *Ravzatü'l-tâ'rif* (nşr. M. İbrâhim el-Kettânî), Beyrut 1970, II, 588-603; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'it*, s. 58-61; Abdülkerim el-Cilî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1300, I, 18; Burhânî, *et-Tuhfetü'l-mürsele*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mehmed Efendi, nr. 6465/6; Abdülâh Bosnevî, *Tecelliyâtü 'arâisi'n-nûşûs*, Bulak 1252, s. 15; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 195; İsmâil Hakkî Bursevî, *Lübbü'l-lüb*, İstanbul 1289, s. 11-12; İsmail Fennî [Ertuğrul], *Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Arabî*, İstanbul 1928, s. 15-26; a.mlf., *Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul 1928, s. 259-261; İzmîrî, *Yeni İlm-i Kelâm*, II, 182; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Ta'likâtü'l-Fuşûşü'l-hikem* (İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* [Affî] içinde), II, 70-74, 80; a.mlf., *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1975, s. 51, 121-123; Ahmet Avni Konuk, *Fuşûşü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahrallı - Selçuk Eraydın), İstanbul 1987, I, 240; II, 122-123, 127; F. Schuon, *İslâm'ın Metafizik Boyutları* (trc. Mahmut Kanık), İstanbul 1996, s. 143-166.

SÜLEYMAN ATEŞ

HAZARLAR

VII-XI. yüzyıllar arasında
Karadeniz ile Kafkas
dağlarının kuzeyinde
ve İdil (Volga) nehri dolaylarında
hüküm süren bir Türk devleti.

Hazarlar tarih sahnesine Sabar Türkleri'nin devamı olarak çıkmışlardır. Günümüzde Hazar denizi adında yaşamaya devam eden Hazar ismi tarihî kaynaklarda, 558 yılında Sabarlar'ın siyasî varlıklarını kaybetmelerinden önceki Sâsânî-Sabar savaşları dolayısıyla geçer. X. yüzyıl İslâm tarihçisi Mes'ûdî, İranlılar'ın Hazar adını verdiği topluluğa Türkler'in Sabar (Sabîr) dediklerini söylemektedir (*et-Tenbih*, s. 83). Hazarlar Arapça kaynaklarda Hazar, İbrânîce'de Kuzari, Latince'de Chazari / Gazari, Grekçe'de Khazaroi, Rusça'da Kozar / Kazarin, Macarca'da Kozar / Kazar, Ermenice'de Hazir-k, Gürcüce'de Hazar-i, Çince'de T'u-Chüe Ho-sa (K'o-sa) adıyla zikredilmektedir.

Hazar ülkesi genelde Hazar deniziyle Karadeniz arasındaki sahayı kaplıyordu. Güneyde Kafkas dağları sınır olmakla be-